

מנחם בגין בשנים 1942-1944: בין ציונות מדינית לציונות צבאית

אמיר פלג-עוזיהו

תקציר

במאמר זה אעסוק בקורותיו של מנחם בגין בשנים 1942-1944 ובנסיבות שהביאו אותו להכריז על מרד בבריטים בראשית שנת 1944, עת היה מנהיג מחתרת האצ"ל. בגין ראה בעצמו את ממשיתו של זאב ז'בוטינסקי ומי שינהיג את התנועה הרוויזיוניסטית. גישתו זו הלכה ונסדקה בשנים 1942-1944, משהבין את עוצמתה ואת ממדיה של שואת יהודי אירופה. לנוכח מאורעות אלו הוא מיהר לנטוש את עמדותיו הקודמות, שהתבססו על התורה המדינית של ז'בוטינסקי, ובראשן את השאיפה להקים צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית במלחמת העולם השנייה ושכסופה ישיג הישג מדיני לעם היהודי. בה בעת, ולנוכח המתרחש באירופה, התעוררה בבגין תחושה של דחיפות לפעולה. הוא סבר שאי אפשר להמתין לתום המלחמה ויש לקדם פעולה צבאית ומדינית. תפיסה זו, המשתקפת בהתבטאויותיו בכתב ובעל פה, עמדה בבסיס החלטתו להכריז על מרד בבריטים, הביאה אותו עם סיום המלחמה להתנתק מגישת ז'בוטינסקי והציבה אותו בראש זרם חדש בציונות. אם כן, במאמר זה אבקש להראות כי התפתחות המחשבה המדינית של בגין בשנים 1942-1944 קשורה במאורעות השואה ובהבנת גודל האסון ומשמעותו.

מילות מפתח: אצ"ל, זאב ז'בוטינסקי, השואה, מנחם בגין, מרד, צבא עברי, ציונות מדינית, ציונות צבאית

הייתה תקופה של ציונות מעשית; אחריה באה תקופה של ציונות מדינית; שתי הן לא הצליחו. באה אפוא הסינתזה: ציונות מעשית ומדינית כאחת. אך גם זו לא הצליחה. על כן בא הזמן להקים סינתזה אחרת: של ציונות צבאית וציונות מדינית.¹

* מאמר זה מבוסס על פרק מעבודת המחקר שלי לתואר השלישי, שנכתבה בהנחיית פרופ' חנה יבלונקה. ראו: אמיר פלג-עוזיהו, 'מנחם בגין והשואה: היסטוריה, פוליטיקה וזיכרון', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2015.

1 מנחם בגין במכתב לעורך חוברת הסברה של אצ"ל, בתוך: יצחק אלפסי (עורך), 'האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים', מרכז מורשת מנחם בגין ומכון ז'בוטינסקי, ירושלים 2002, עמ' 85. ההדגשה במקור.

במאמר זה אבקש לתאר את התפתחות המחשבה, האידאולוגיה והלך הרוח של מנחם בגין בשנים 1942-1944. לשם כך אבחן את דבריו בפרק הזמן שלמן הגעתו לארץ ישראל באפריל 1942 ועד שהחליט להכריז על מרד בבריטים בראשית שנת 1944 על פי מבחר מקורות ראשוניים ומשניים. השאלה העיקרית שתנחה אותי היא כיצד השפיעו הידיעות על מאורעות השואה והבנת ממדי הזוועות על מעשיו ועל החלטותיו באותן השנים. אטען כי התפתחות מחשבתו המדינית לנוכח ממדי שואה המתרחשת באירופה הביאה אותו להצהיר על ניתוק אידאולוגי מהזרם הרוויזיוניסטי נוסח ז'בוטינסקי ולהכריז על שלב אידאולוגי חדש בציונות, שלב הממזג פן צבאי ופן מדיני. בגין ראה בשלב חדש זה התפתחות אידאולוגית רעיונית, או במילותיו: 'אבולוציה רבולוציונרית'.² לא לחינם בהידרשו לשינוי זה השתמש במונח 'אבולוציה', השאול מתורתו של דרווין. משמעו של מונח זה אינו ביטול התפיסות והשילבים המוקדמים אלא התפתחות מתוך השלבים הקודמים. רעיונות חדשים ואמצעים להוצאתם אל הפועל נולדים על בסיס השלב הקודם, כדי להסתגל ולשרוד במערכת שבה מתחוללת מלחמת קיום ורק המתאימים ביותר שורדים. וכמו בטבע – כך בהתפתחות הרעיונות והתפיסות האנושיות. במקרה דגן העם היהודי הוא שמוכרח להסתגל לשינויים המתרחשים סביבו. לשיטתו של בגין, שלב אבולוציוני חדש זה משמעו פיתוח והנחלה של השקפת עולם שבבסיסה המונחים 'הציונות הצבאית' ו'הכוח'. כלומר יש לתת מתן מקום מרכזי באידאולוגיה לשימוש בכוח, ובה בעת יש לעגן במדיניות כוח צבאי שיכול ליזום ולהתקיף בעת הצורך.³

כבר ככינוס העולמי של תנועת בית"ר בוורשה בספטמבר 1938 קרא בגין בנאומו לכוון שלב חדש בציונות – 'הציונות הצבאית'. הוא טען כי בשל מצבה החמור של יהדות אירופה ומשום הפסקת ההתקדמות לקראת עצמאות בארץ ישראל על הציונות לחתור למצב שבו הכוח יכתיב את המדיניות הציונית ויקדם את שאיפותיה בפועל. בנאומו זה ביטא גם כמה מהשגותיו על מהלכיו הדיפלומטיים ועל תפיסותיו של ז'בוטינסקי, ובהם אמונו של ז'בוטינסקי במצפון העולם. גישתו של בגין הייתה פסימית – הוא סבר כי מצפון העולם חדל לפעול. כמו כן הוא הדגיש שכבר אין תועלת בהסתמכות על בריטניה בייצוג האינטרסים של התנועה הציונית בארץ ישראל ושהיא אף מסבה נזק לתנועה הציונית.⁴ באותן השנים היה בגין ממובילי החזית האקטיביסטית בתנועה הרוויזיוניסטית. זרם זה הושפע בין השאר מעקרונותיהם של חברי 'ברית הבריונים', שפעלו בארץ ישראל והיו הסמן הקיצוני בתנועה הרוויזיוניסטית. בשנים 1937-1938 הושפע בגין עמוקות גם מהגותו של

2 אלפסי (עורך), האצ"ל, ו, עמ' 82.

3 להרחבה על גישתו של בגין בנושא הכוח הצבאי ועל השפעת לקחי השואה על תפיסתו הביטחונית ראו: אמיר פלג-עוזיהו, "מלחמת בררה מוסרית": השפעת השואה על תפיסת הביטחון של מנחם בגין, עיונים בתקומת ישראל, 26 (2016), עמ' 219-248.

4 נאומו של בגין מובא מתוך ספר הפרוטוקולים של כינוס בית"ר מ-1938. ראו: ארכיון ז'בוטינסקי (להלן: מזב"), 2ב-1/32. להרחבה ראו: אמיר פלג-עוזיהו, 'מנהיגותו של מנחם בגין בראשית השואה', עיונים בתקומת ישראל, 28 (2017), עמ' 257-259.

אוריאל הלפרין, שניסה לחולל מהפכה רעיונית בתנועה הרוויזיוניסטית.⁵ בינואר 1938 פרסמו בגין וחבריו לחזית האקטיביסטית הרוויזיוניסטית מאמר, ובו פירטו רבים מעקרונותיהם.⁶ עקרונות אלו ישובו ויעלו בנאומו של בגין בכינוס בית"ר בספטמבר באותה השנה. ז'בוטינסקי התעמת עם בגין על דבריו אלו וציין כי מי שאינו מאמין במצפון העולם מוטב שייעשה קומוניסט או שישליך את עצמו לנהר הוויסלה, שזרם סמוך למקום הכינוס בוורשה. למרות העימות בינו ובין ז'בוטינסקי, באותה העת בגין לא הוציא את דבריו מן הכוח אל הפועל בהיפרדות או בהקמת תנועה חדשה, אלא להפך – הוא הוסיף להיות חבר נאמן בבית"ר ובתנועה הרוויזיוניסטית והעלה על נס את הנהגתו של ז'בוטינסקי ואת גישתו המדינית.⁷

עד ראשית שנת 1943 דבק בגין בגישה המדינית של ז'בוטינסקי, שהתבטאה בעיקר בניסיונות להקמת צבא עברי שיצטרף לכוחות הלחימה בנאצים וישיג הישג מדיני לתנועה הציונית בסוף המלחמה. רק מראשיתה או מאמצעה של שנת 1943 החל בגין לקרוא בבירור לשינוי הגישה המדינית ולמעבר לשלב הבא, שלב שבו יוכרז מרד ויופעל כוח צבאי. נראה אפוא כי השינוי שחל בגישתו של בגין בשנת 1943 מקורו במאורעות השואה ובהכנה עד כמה נוראיים הם בממדיהם. כאמור סימנים מוקדמים לשינוי זה בגישתו אפשר לזהות בדברים שנשא בכינוס בית"ר בוורשה ב-1938. ואולם כדי שהרעיונות הללו יתפתחו לגישה אידאולוגית, אשר תביא לקרע אידאולוגי בינו ובין המחזיקים בעמדות המזוהות עם ז'בוטינסקי, נדרש אירוע רב-השפעה ומשנה תודעה, כלומר כזה שיביא לשינוי תפיסתי יסודי ויוביל לקפיצת הדרך במובן ההיסטורי, בלשונו של בגין.⁸ בעקבות קפיצת דרך זו שינה בגין את גישתו: הוא סבר כי השיטה המדינית של ז'בוטינסקי נכשלה וביטא את דעתו בעניין בישרות בפרסומים בכתב ובדברים על פה. במחקר האקדמי על מנחם בגין טרם עסקו בהתבטאויות יוצאות הדופן הללו.

השאלה אם בגין היה ממשיכו של ז'בוטינסקי העסיקה חוקרים רבים. זאב צחור טען כי בתמיכתו של בגין בז'בוטינסקי בסוף שנות השלושים יש משום סתירה: חברי האגף הקיצוני של בית"ר, שבגין נמנה עמם עקרונית, חברו לאצ"ל ולתאיו החשאיים, שז'בוטינסקי התנגד להם מכול וכול. ואילו בגין, אף שביקר דרכו של ז'בוטינסקי, נותר בנאמנותו הן לבית"ר הן למנהיגה.⁹ בעניין זה קבע אריה נאור כי כל חייו ראה בגין בעצמו את משרתה של תנועת ז'בוטינסקי, והיא הייתה בעבורו הן מקור השראה הן אמצעי להגשמת מטרותיו. נאור סבר כי עמדותיו של בגין היו פרשנות לתורת ז'בוטינסקי – בגין

5 אוריאל הלפרין (שלח) הוא המשורר יונתן רטוש.

6 'גילוי הדעת של החזית האקטיביסטית הרביזיוניסטית', *למען המולדת*, י"ב בשבט תרצ"ח, מזב"י, 76-10ג. על כך ראו גם: יוסף הלר, לח"י: 1940-1949, מרכז זלמן שזר וכתר, ירושלים 1989, עמ' 49-50. בעניין השפעתו של הלפרין על בגין ראו: שם, עמ' 46-52.

7 יעקב שביט, *המיתולוגיות של הימין*, צופית, בית ברל 1986, עמ' 135-136. ראו גם הערה 9 להלן.

8 מנחם בגין, 'משטר הצלה', *המדריך: במת מפקדים*, יז, ג (נובמבר 1943), עמ' 92.

9 זאב צחור, 'מקומו של ז'בוטינסקי במורשת תנועת החרות', הרצאה באוניברסיטת תל אביב, 14.3.2012, <http://www.youtube.com/watch?v=75eQCIEoBP0> (אוחזר ב-15.8.2022).

יצק לתורתו של ז'בוטינסקי גוון חדש של משמעות ופירוש את הטקסטים מפרי עטו לנוכח ההקשר ההיסטורי של ז'בוטינסקי כתב בו.¹⁰ יחיעם ויץ, יעקב שביט ויונתן שפירא טענו כי בגין אימץ דרך פוליטית ואידאולוגית נבדלת מזו של ז'בוטינסקי ובו בזמן ניכס לעצמו את דמותו ואת שמו של ז'בוטינסקי כדי להכשיר את הדרך הנבדלת שבחר בה.¹¹ תפקיד חשוב בוויכוח היסטורי בשאלה זו תפסה הכרזתו של בגין על מרד בראשית 1944. לדברי שביט והלר הכרזה זו היא ההוכחה הניצחת שבגין נטש את דרכו האידאולוגית והמדינית של ז'בוטינסקי.¹² לעומתם נאור זיהה בהכרזה זו מאפיינים המורים על המשכיות רעיונית של עקרונות הזרם המדיני-רוויזיוניסטי לצד מאפיינים אידאולוגיים חדשים.¹³ שביט טען כי המפנה חל בשנת 1943, שאז ניתק בגין מהזרם הרוויזיוניסטי הקלאסי.¹⁴ עוד הוא ציין שרק זמן מועט לפני פרוץ המרד בבריטים קבע האצ"ל את סדר היום המדיני שלו, ושבתו הזמן גם סדר יומו המדיני של בגין טרם נקבע. לפי שביט החלטה על המרד בראשית 1944 נעוצה בשינויים שחלו בעמדותיו של בגין בשנת 1943 בשל נסיבות הזמן, אך הוא לא קשר בין מאורעות השואה ובין שינויים אלו.¹⁵

לטענתו, מאורעות השואה וההבנה של ממדיה האדירים היו הסיבות לשינוי שחל בגישתו של בגין. זה היה אירוע היסטורי מטלטל שהרעיד את אמות הסיפים, ולאחריו לא היה אפשר עוד להסתמך על פרדיגמות ואמונות שקדמו לו.¹⁶ על תפיסה זו מעידים דבריו של בגין בכתב ובעל פה, ויש בהם גם כדי להוסיף לדיון בשאלת היותו ממשיך דרכו של ז'בוטינסקי. עיון בדבריו של בגין מאותן השנים יכול ללמדנו כי מאורעות השואה וההפנמה של ממדי האסון היו קו שבר היסטורי ורעיוני, שבין השאר החל בו הפירוד בינו ובין ז'בוטינסקי.

- 10 אריה נאור, 'בגין כראש הממשלה: קביעת מדיניות כסוגיה אידאולוגית', בתוך: רותי ליברמן (עורכת), בגין: האיש, המנהיגות, הפולמוס: קובץ הריצאות, מרכז מורשת מנחם בגין, ירושלים 1999, עמ' 34.
- 11 יחיעם ויץ, ממחירת לוחמת למפלגה פוליטית, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר 2002, עמ' 53; יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו, עם עובד, תל אביב 1989, עמ' 116-117; שביט, המיתולוגיות, עמ' 112-113.
- 12 יוסף הלר, "המוניזם של המטרה" או "המוניזם של האמצעים": המחלוקת הרעיונית והפוליטית בין ז'בוטינסקי לבין אב"א אחימאיר, 1928-1933, ציון, נב, ג (תשמ"ז), עמ' 368; שביט, שם, עמ' 128.
- 13 אריה נאור, 'המרד: לגיטימציה ואתיקה של מלחמת שחרור לפי מנחם בגין', בתוך: יעקב מרקוביץקי (עורך), המורדים: מאבק האצ"ל בבריטים, משרד הביטחון, אוניברסיטת חיפה ומרכז מורשת בגין, ירושלים 2008, עמ' 95-96.
- 14 שביט, המיתולוגיות, עמ' 128.
- 15 שם, עמ' 126. ששון סופר סתר את קביעתו של שביט וטען כי המרד הצבאי היה רעיון שבגין האמין בו גם טרם מלחמת העולם השנייה. לדבריו של סופר, עמדתו של בגין בעניין המרד לא הייתה תלויה בנסיבות הפוליטיות של שנות הארבעים אלא הוא סבר כי זהו מאבק צבאי הכרחי לשחרור לאומי. סופר טען כי ב-1943 בגין טרם תפס את ממדי השואה, ולכן לא הייתה לה השפעה ישירה על החלטותיו באותה העת, ראו: *Basil, Sasson Sofer, Begin: An Anatomy of Leadership*, Blackwell, Oxford 1988, pp. 63-64.
- 16 וראו את תיאורו של בגין מנובמבר 1943: בגין, 'משטר הצלה', עמ' 92.

רק יחידה לאומית עצמאית יכולה להכריע בימי גורל':¹⁷ המאבק המדיני להקמת צבא עברי

בספר המרד כתב בגין במפורש שהשנים 1942-1943 חוללו בו מפנה רעיוני הקשור בנסיבות השואה.¹⁸ הוא תיאר את חוסר היכולת להבין לעומק את הידיעות על ממדי הרצח באירופה: 'יש להודות כי גם יהודים התייחסו לידיעות הללו כפקפוק הרה תקווה. אין פלא. אין האדם חש להאמין, כי הוריו או בניו, אחיותיו ואחיו הושמדו "סתם ככה" כצאן לטבח יובל'.¹⁹ בדבריו אלו עולה בעיה הקרויה במחקר 'בעיית המידע והתודעה'. הכוונה היא לפערי ההכרה והזמן בין הגעתו של זרם המידע ופענוחו ובין גיבושה של תודעה שתביא לעשיית מעשה.²⁰ חנה יבלונקה תיארה בעבודתה כיצד הפער בין המידע לתודעה מתרחב ומחריף ככל שהאירוע המתרחש רחוק יותר ממסד החוויות המוכרות לאדם.²¹ הדעה המקובלת במחקר ההיסטורי היא כי בנובמבר 1942, כאשר הסוכנות היהודית הודיעה על רצח יהודי אירופה, החלו אנשי היישוב בארץ ישראל להבין את ממדי האסון. לפי יהודה באואר ועידת ברמודה – שנערכה באפריל 1943 ובה דנו הבריטים והאמריקאים בגורל הפליטים מאירופה, בלי לתת דעתם על הרצח ההמוני של יהודי אירופה – הייתה נקודת השבר שבה הובן כי המערב הפקיר את יהודי אירופה להירצח. לדבריו הבנה זו 'נתקבלה כמעין גזר דין אשר ממנו יש להתחיל את החיים מחדש'.²² גם בפרסום בעיתון דבר במאוס 1944 ניכרת שקיעתו של המידע בתודעה הציבורית: 'נסתיימה תקופת החסד שבאי הידיעה, תקופת הארגעה הפנימית בשל הספק שמא בכל זאת אירע נס והדבר האיום והמשוער לא קרה בכל אימתו'.²³ בפברואר 1944, חודש ימים קודם לפרסום הדברים לעיל בדבר, פוצצו חברי אצ"ל את משרדי העלייה הבריטיים בתל אביב, בירושלים ובחיפה. התקפה סמלית זו, שבה הם ביקשו למחות על סגירת שערי

- 17 מכתבו של מנחם בגין לשמשון יוניצ'מן, 4.2.1940, ארכיון מרכז מורשת מנחם בגין (להלן: אמ"ב), 20/34/9.
- 18 מנחם בגין, המרד, אחיאסף, תל אביב 2003, עמ' 36.
- 19 שם, עמ' 37.
- 20 חנה יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, ידיעות אחרונות, ספרי חמד ויד יצחק בן-צבי, תל אביב 2001, עמ' 243.
- 21 שם. וראו גם: דינה פורת, הנהגה במלכוד, עם עובד, תל אביב 1986, עמ' 71.
- 22 יהודה באואר, השואה – היבטים היסטוריים, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1982, עמ' 67-68. ראו גם: הנ"ל, הרהורים על השואה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות ויד ושם, ירושלים 2008, עמ' 226-225. לפי פורת מאמצע שנת 1943 ובמהלכה של שנת 1944 החלו הידיעות על השמדה ההמונית של היהודים באירופה לחלחל לתודעתם של אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל. ראו: פורת, הנהגה במלכוד, עמ' 70. ראו גם: טוביה פרילינג, חיץ בערפל: בן-גוריון, הנהגת היישוב ונסיגות הצלה בשואה, א, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר 1998, עמ' 110.
- 23 מאמר מערכת, דבר, 10.3.1944. מצוטט אצל: יוסף גורני, קריאה באין אונים, הקיבוץ המאוחד ואוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2009, עמ' 115.

הארץ לפני יהודי אירופה, הייתה למעשה יריית הפתיחה למרד של מחתרת האצ"ל בבריטים.²⁴ מכאן שפרוץ המרד, בהנהגתו של בגין, אירע בזמן שבו המידע על המתרחש באירופה היה לידיעה ברורה.

לאחר מסע ייסורים מטלטל שהחל בוורשה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, נמשך בוילנה ובגולאג הסובייטי בעומק ברית המועצות - באביב 1942 הגיע בגין עם צבא אנדרס (Armia Andersa) לארץ ישראל.²⁵ בארץ ישראל שימש בגין מתורגמן בעבור צבא אנדרס ובה בעת פעל מטעם התנועה הרוויזיוניסטית ונפגש עם מנהיגי ההסתדרות הציונית החדשה (להלן הצ"ח), עם מנהיגי תנועת בית"ר ועם מפקדי האצ"ל. עד אוגוסט 1942, שאז מונה לנציב בית"ר בארץ ישראל, לא נשא בגין בתפקיד רשמי בתנועה הרוויזיוניסטית, אך תפס בה מקום חשוב.²⁶ באותה העת ניטש ויכוח פנימי ער בתנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל על הגיוס לצבא הבריטי לעומת הקמת צבא עברי עצמאי שיילחם לצד בעלות הברית.²⁷ בגין התנגד להתגייסות של יחידים לצבא הבריטי ותמך בהקמת צבא עברי.²⁸ בכך ערער בגין על חלקים מגישתו של ז'בוטינסקי, שהתפתחה למן פרוץ מלחמת העולם השנייה ועד למותו באוגוסט 1940, והיו בה שני קווים עיקריים: (א) יש לתמוך בגלוי בבריטניה במלחמתה בגרמנים.²⁹ מאחר שבריטניה היא שותפתה של התנועה הציונית, על חיילים יהודים להיות בחזית צבאות הברית;³⁰ (ב) יש להקים צבא עברי שיילחם לצד הבריטים. לפי

24 דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי: המרד 1944-1946, מוסד קלוזנר והדר, תל אביב 1978, עמ' 21-20.

25 על התקופה שבין פרוץ מלחמת העולם השנייה להגעתו של בגין לארץ ישראל ראו: פלג עוזיהו, 'מנהיגותו של בגין בראשית השואה', עמ' 256-282. צבא אנדרס הוא שמו של כוח צבאי פולני שהיה נאמן לממשלה הפולנית הגולה בלונדון והוקם בברית המועצות בקיץ 1941. לצבא צורפו אזרחים פולנים, שכמו בגין היו כלואים בברית המועצות.

26 שלמה נקדימון, '21 חודשים של המתנה: דרך החתחתים של מנחם בגין לפיקוד על האצ"ל', כיוונים חדשים, 15 (2007), עמ' 90. בגין החל לשמש נציב בית"ר בפועל בקיץ 1942. כעבור זמן קצר פרש מתפקידו בשל שירותו בצבא אנדרס.

27 נושא זה עורר ויכוח מר בין פלגיה של התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל, והתגייסותם של כמה מחברי התנועה לצבא הבריטי החריפה את הויכוח הפנימי: תומכי הקו הפשרני מול המקסימליסטים; התומכים בדוד רזיאל לעומת התומכים באברהם (יאיר) שטרן; אנשי האצ"ל לעומת אנשי בית"ר. הויכוח הלך והחריף לאחר מותו של ז'בוטינסקי באוגוסט 1940 - חברי התנועה נותרו ללא מנהיג מקובל וכריזמטי שיאחד ביניהם. ראו: אסתר שטיין-אשכנזי, 'בית"ר בארץ ישראל, 1948-1925', הספרייה הציונית ומכון ז'בוטינסקי, ירושלים 1997, עמ' 257.

28 זו הייתה גישתו של בגין כבר בוילנה בשנים 1939-1941, לאחר מנוסתו מוורשה: 'אין להתנדבות היחיד בצבא זר כל ערך לאומי; כי רק יחידה לאומית עצמאית יכולה להכריע בימי גורל'. מכתבו של מנחם בגין לשמשון יוניצ'מן, 4.2.1940, אממ"ב, פ 20/34/9.2, ההדגשה במקור.

29 כך עולה מהוראתו למנהיגי בית"ר והאצ"ל: 'הסכסוך בין הציונות ההרצלאית ובין החוגים הבריטים בארץ צריך עתה אם לא להישכח, לכל הפחות לאבד את עוקצו [...] סכנה משותפת תדרוש במידה רבה מפעל משותף'. ז'בוטינסקי לנציב בית"ר בארץ ישראל, 23.9.1939, מזב"י, 2/29/2/1א.

30 זאב ז'בוטינסקי, 'חזית המלחמה של עם ישראל', תמר קופ, ירושלים תש"א, עמ' 9.

ז'בוטינסקי, רק אם העם היהודי יקים צבא שכזה, הוא יימנה עם אחת האומות הלוחמות ואף יזכה להישגים מדיניים בסיום המלחמה.³¹ ז'בוטינסקי אישר אפוא לחברי תנועתו בארץ ישראל להתגייס גיוס יחידים לצבא הבריטי.

לאחר פרוץ המלחמה אימץ בגין רכיב אחד מגישתו של ז'בוטינסקי – המאבק להקמת צבא עברי, והוסיף לדבוק באחת מתפיסות היסוד של הציונות המדינית מבית ז'בוטינסקי, ולפיה על התנועה הציונית להשיג הישג מדיני שיוביל לתמיכה בין-לאומית בהקמת בית לאומי לעם היהודי. עמדתו המדינית באותה העת הייתה רוויזיוניסטית מובהקת. כך למשל עולה מכרוז שניסח באוגוסט 1942, כשהיה נציב בית"ר בארץ ישראל, בנושא ציון השנה ה-25 להקמת הגדודים העבריים. בכרוז זה כתב כי הגדוד העברי שהקים ז'בוטינסקי במלחמת העולם הראשונה הוביל להצלחה מדינית – הצהרת בלפור. לדבריו ז'בוטינסקי הקים את בית"ר כדי להתכונן למשימה דומה שמה תפרוץ שוב מלחמת עולם, וכעת על תנועת בית"ר 'לחדש את הגדוד בתור צבא עברי לאומי, צבא עברי על דגלו ויעודו בימי המלחמה'.³² בהמשך דבריו הביע התנגדות חריפה לכל גיוס של יחידים וסיים בססמה: 'הקמת צבא עברי; הקמת שלטון עברי בארץ ישראל; שיבת ציון'.³³ שבבירור נושבת ממנה רוחו של ז'בוטינסקי מבחינה מדינית – צבא עברי הוא שלב הכרחי בדרך להקמת המדינה היהודית, ובייסודה היא תאפשר את שיבת ציון. חודש לאחר מכן, בספטמבר 1942, פרסם בגין מאמר ברוח דומה, ובו תיאר את הקמת הגדוד העברי בזמן מלחמת העולם הראשונה ואת הצלחתו של ז'בוטינסקי להביא את הגדוד להילחם לצד הבריטים בתחומי ארץ ישראל, וכך 'התנאי על מלחמת יהודים עבור מולדתם במולדתם נתקבל ונתמלא'. מאמרו זה נחתם בקריאה: 'מלחמה לצבא עברי, מלחמה רצינית, מלחמה שיטתית'.³⁴

בקיץ 1942 הקמת צבא עברי הייתה לנושא העיקרי שבגין סבר שיש להיאבק עליו. באותה העת פעולות מחתרת ומרד כלל לא נזכרו בדבריו, אף שמכתביו אפשר ללמוד על נטייה אנטי-בריטית חזקה. בימים ההם הוא עוד ראה בעצמו בשר מבשרה של התנועה הרוויזיוניסטית ושל הנהגתה הפוליטית, וניכר כי אנשי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל ראו בו חבר נאמן. נאמנותו לז'בוטינסקי בימי המאבק על תאי האצ"ל החשאיים בפולין ומינויו לתפקיד נציב בית"ר בפולין עמדו לזכותו של בגין. עם הגעתו לארץ ישראל הוא השתלב בפעילות הפוליטית של התנועה והשתתף בשיבות הקומיסריון שלה, גוף

31 שם, עמ' 13. בעיני ז'בוטינסקי היו הגדודים העבריים שהצטרפו לצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה והשתלבו בכוח הלוחם בארץ ישראל דוגמה היסטורית לחיקוי מפני שהודות להם הושג ההישג המדיני בהצהרת בלפור. על הקמת הגדוד העברי ועל פעולותיו המדיניות של ז'בוטינסקי בזמן מלחמת העולם הראשונה ראו: אריה נאור (עורך), **זאב ז'בוטינסקי: הציונות הצבאית**, א, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 2019.

32 אלפסי (עורך), **האצ"ל**, 1, עמ' 56.

33 שם. ההדגשה במקור.

34 מנחם בגין, '1917-1942', **המדריך: במת מפקדים**, ח, ב (ספטמבר 1942), עמ' 11.

שתפקידו היה לפקח על פעולות אצ"ל והיו בו שני חברי אצ"ל ושני חברי בית"ר.³⁵ לטענתו של בנימין אליאב, כבר אז היה ברור הן לקומיסריון הן להנהגת הצ"ח שיש למנות את בגין למפקד האצ"ל. ואכן, באותו הקיץ נערכה פגישה של בכירים באצ"ל ובבית"ר, בהיעדרו של בגין, ובה נקבע כי עם שחרורו מצבא אנדרס הוא ימונה למפקד האצ"ל.³⁶ מבחינת אנשי האצ"ל בארץ ישראל והאגף האקטיביסטי בבית"ר עמדו לזכותו של בגין עמדותיו הלוחמניות כפי שהציגן בנאומו בכינוס ב־1938; ומבחינת אנשי הנהגת בית"ר המתונים יחסית ואנשי ההנהגה הפוליטית של התנועה הרוויזיוניסטית עמדו לזכותו נאמנותו המוחלטת לתנועה ולתנועת הנוער.³⁷ עוד עמד לזכותו כי שמו לא נקשר במאבקים החריפים בתוך האצ"ל שהובילו לפילוג התנועה ביולי 1940 ולהקמת האצ"ל בארץ ישראל, לימים ארגון הלח"י, או במאבקים בין המפלגה הפוליטית – ברית הציונים הרוויזיוניסטים (הצה"ר) – ובין האצ"ל על השליטה בו.³⁸ מינויו לנציב בית"ר בארץ ישראל בקיץ 1942, זמן קצר לאחר הגעתו ארצה, העיד הן על חשיבותו בתנועה הרוויזיוניסטית באותה העת הן על החלל שנפער בהנהגתה לאחר מותם של ז'בוטינסקי ושל דוד רזיאל. בגין מילא חלק זה ולא חשש להתעמת עם מי שהתנגד לעמדותיו. הוא דגל במאבק להקמת צבא עברי, התנגד לגיוס לצבא הבריטי ונקט 'ניטרליות עוינת' כלפי השלטון הבריטי בארץ ישראל. לפי אליאב עמדתו של בגין כלפי הגיוס לצבא הבריטי הייתה קרובה לעמדת אנשי האצ"ל יותר מלעמדתם של אנשי ההנהגה הפוליטית של בית"ר. בגין סבר שהשמירה על כוחו של האצ"ל על אדמת ארץ ישראל עדיפה על גיוס יחידים לצבא הבריטי.³⁹

35 בנימין אליאב, *זכרונות מן הימים*, עם עובד, תל אביב 1990, עמ' 153. הסיבה להקמת הקומיסריון הייתה מאבקי שליטה על האצ"ל בין מנהיגיה הפוליטיים של התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל ובין אנשי האצ"ל.

36 שם, עמ' 158-159. בנושא זה עיינו גם בעדותה של יעל לוטן, בתו של בנימין אליאב: 'כדם וביזע', *הארץ*, 5.10.2008. אפשר לשער שמינויו של בגין לנציב בית"ר בקיץ 1942 התיישב עם הכוונה למנותו למפקד האצ"ל באותה תקופה לערך. כך מינויו של בגין התאים להסכמי פריז שנערכו בפברואר 1939 בין התנועה הרוויזיוניסטית בית"ר ובין האצ"ל, ולפיהם נקבע כי דוד רזיאל יהיה בו בזמן נציב בית"ר בארץ ישראל ומפקד האצ"ל. יש לשער שמנהיגי הצ"ח בארץ ישראל סברו כי בגין, הנאמן לתנועה, הוא ממשיד ראוי לרזיאל, שהיה נאמן גם הוא לז'בוטינסקי ולעקרונות התנועה לאחר הפילוג הפנימי באצ"ל. במסורת הרוויזיוניסטית נקרא תפקיד זה 'אוגניה פרסונלית', ומשמעו איחוד של שתי ישויות בעלות אינטרסים שונים זה מזה בהנהגה אחת. כאן מדובר באיחוד ההנהגה של תנועת בית"ר ושל מחתרת האצ"ל.

37 אליהו לנקין העיד שדמותו של בגין קסמה הן למתונים הן לקיצוניים בתנועה הרוויזיוניסטית וכי בסוף 1942 הוחלט כי בגין הוא האיש המתאים לפקד על האצ"ל. ראו: אליהו לנקין ואורה לב-רון, 'אמרנו לבגין: לוחמים לא חסרים לנו – חסר לנו מנהיג: ראיון עם שלמה לב-עמי ואליהו לנקין', *בארץ ישראל: מדיניות, חברה, כלכלה*, 221-222 (1992), עמ' 8-11.

38 עקב מאבקים אלו הטילו חברי אצ"ל מירושלים פצצה לעבר ביתו של בנימין אליאב. הם ביקשו למחות על ניסיונותיו התקיפים של אליאב לכפות את סמכותה של ההנהגה הפוליטית הרוויזיוניסטית על אנשי אצ"ל. ראו: אליאב, *זכרונות מן הימים*, עמ' 151-152.

39 שם, עמ' 153; שלמה לב-עמי, *במחתרת ובמרד: 'הגנה', אצ"ל ולח"י*, משרד הביטחון, תל אביב [חש"ד], עמ' 169-170.

עמדתו של בגין בנושא זה באה לידי ביטוי ברור בפגישה באוקטובר 1942 שבה נכחו חברי בית"ר שהתגייסו לצבא הבריטי.⁴⁰ בגין השתתף בפגישה בהיותו נציב בית"ר והבהיר את עמדתו: 'מתנהלת מלחמה למען הקמת צבא עברי בארץ ובחוץ לארץ, שזוהי בעצם מלחמה עבור הציונות'.⁴¹ הוא הוסיף ואמר שאמנם הוא מבין את רצונם של המתגייסים לפעול בשטח, אך הדגיש כי רק פעולה על אדמת ארץ ישראל תביא הישג של ממש לתנועה הציונית.⁴² לדבריו התגייסות לצבא הבריטי בכוונה ברורה שהכוח היהודי בו יהיה בסיס לצבא עברי, לצד ריכוז כוח מכריע בארץ ישראל, הם שיובילו להישג עתידי. אפשר להסיק מהפרוטוקול של פגישה זו כי בסתיו 1942 התמקד בגין בגיבוש כוח על אדמת ארץ ישראל. בשלב זה הוא טרם הזכיר מפורשות מרד, וגם ניכר כי מצב היהודים באירופה לא היה בראש מעייניו. הוא רמז על המתרחש באירופה בהידרשו לרצונם של חברי בית"ר שהתגייסו לצבא הבריטי להשקיט את מצפונם: 'כל אחד יוכל להגיד שתפקידו מילא ובמצפוננו הוא שלם'. בתגובה מתחו חברי בית"ר ביקורת על גישתו בסוגיית גיוס היחידיים לצבא הבריטי והטיחו בו שהמתנגדים לגיוס בבית"ר ובאצ"ל נתלים בו כאילן גבוה. יתר על כן, הם תבעו ממנו למלא את פקודת המפלגה הרוויזיוניסטית ולפעול לגיוס חניכי בית"ר. אף שהגיע לארץ ישראל רק זמן קצר לפני כן, בגין לא היסס להתווכח עם חברי בית"ר הוותיקים בארץ ישראל: 'המכריע בחיים הוא יום המבחן. מחתרת או צבא סדיר – מי יעמוד במבחן? זוהי השאלה המכרעת. תכנית אחת. הנהגה אחת שברגע הסופי אלפים יעמדו לרשותנו לבצע את המעשה הגדול'.⁴³ מהי התכנית שבגין הזכיר באותה פגישה באוקטובר 1942? האם התכוון למרד בכריטים או לכינונו של כוח מכריע שיהא נכון ליום שבו יעזבו הבריטים את ארץ ישראל? האם רמז לכוח יהודי בצבא הבריטי, כמו הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, שיוצב בארץ ישראל ויתמודד עם פלישה אפשרית של הגרמנים?⁴⁴ בגין סתם ולא פירש. עמדה זוהי עולה בכרוז שכתב בהיותו נציב בית"ר בארץ ישראל באוקטובר 1942, ובו הדגיש כי מלחמת העולם נמשכת זה ארבע שנים וטרם הוקם צבא עברי – 'משאת נפשו של כל בית"רי ויסוד הריבונות העברית', בלשונו. הוא קבל על בעלות הברית שהבטיחו ליהודים נקמה ערטילאית לאחר המלחמה ותו לא. מתוך

40 לפי פרוטוקול הפגישה במצודת זאב, 17.10.1942-18.10.1942, מזב"י, כ7א-1/11/13.

41 שם.

42 בזה דמתה גישתו של בגין לגישתו של ז'בוטינסקי בזמן מלחמת העולם הראשונה; ז'בוטינסקי סירב אז להצטרף לגדוד נהגי הפְּרָדוֹת, שלא יועד להילחם בתחומי ארץ ישראל. ז'בוטינסקי פעל להקמת גדודים עבריים לוחמים בתוך הצבא הבריטי כדי שישתתפו במסע הכיבוש של ארץ ישראל מידי הטורקים. ראו: נאור (עורך), **זאב ז'בוטינסקי**.

43 לפי פרוטוקול הפגישה במצודת זאב, 17.10.1942-18.10.1942, מזב"י, כ7א-1/11/13.

44 הפגישה נערכה בזמן שבו החשש מפני פלישת גרמניה לארץ ישראל הגיע לשיאו. החשש הוסר רק לאחר ניצחון הבריטים בקרב אל-עלמיין. הקרב נפתח ב-23.10.1942, ארבעה ימים לאחר הפגישה המדוברת, והסתיים בניצחון הבריטים ב-4.11.1942. כמו כן בגין אמר בפגישה שהדגם הפולני של צבא סדיר לא נחל הצלחה כאשר פלשה גרמניה לפולין, ומכאן שכדי להתמודד עם פלישה גרמנית דרוש כוח מחתרת גדול ומאורגן.

יאושו מהניסיון להקים צבא עברי קֶבֶע כי תפקידה של בית"ר להכין ולהוביל את חבריה לקרב המכריע. הוא לא פירט מהו ייעודו של קרב זה, אך הטעים כי יש להיערך למאבק שכזה עם תום המלחמה.⁴⁵

באותו הכרוז ציין בגין כי בסוף המלחמה יוכרע עתידה של ארץ ישראל. מכאן אפשר להסיק כי באותה העת, באוקטובר 1942, הוא טרם הבין את המתרחש באירופה לאשורו. הוא אינו נדרש למתרחש שם אלא בדברים קצרים אלו: 'נותק ושותק הרזרבואר העצום של הבית"ר באירופה'.⁴⁶ לצד זאת כתב כי עקב מותו של ז'בוטינסקי באוגוסט 1940 'חייבים ונאלצים למצוא בעצמנו את דרך ההגשמה'.⁴⁷ לדעתו, אפשר לראות במילותיו אלו של בגין עדות ראשונה כי בנקודת זמן זו הוא הבין כי הוא חופשי לעצב את דרכו הפוליטית והאידיאולוגית העצמאית.

נראה כי בסתיו 1942 טרם גיבש בגין עמדה ברורה באשר לדרך הנכונה למאבק. אמנם הוא ביטא ייאוש מסוים מרעיון הצבא העברי ומהגשמתו, שלא היו על סדר יומן של בעלות הברית, אך החל להביע רעיון חדש – מעשה על אדמת ארץ ישראל – ולא פירט למה כוונתו במעשה זה ומתי יתרחש. באותם ימים טרם הגיעו ארצה ידיעות ברורות על מאורעות השואה, וכנראה משום כך לא ניכרות בדבריו מהזמן ההוא תחושה של דחיפות או הזדעקות לפעולה. התנגדותו לגיוס לצבא הבריטי והתמודדותו עם עמדותיהם של חוגים מסוימים ושל בעלי תפקידים בארץ ישראל – ובהם אנשי הצ"ח ובית"ר, בייחוד הוותיקים שבהם, והמתגייסים לצבא הבריטי – הביאו לתמיכה בו וליצירת בסיס הכוח הפוליטי הראשון של בגין בארץ. כוח זה, שכונה 'צעירי התנועה', הורכב בעיקר מאנשי בית"ר שעלו ארצה מפולין לאחר שבגין נשלח לכלא הסובייטי. 'צעירי התנועה', שנחשבו לקיצוניים בדעותיהם, דחקו במהרה לשוליים את ההנהגה הוותיקה והשתלטו על הנהגת בית"ר והצ"ח.⁴⁸

מנאום שנשא בגין בוועד העליון של הצ"ח, ופורסם בכתב בכותרת 'שרטוטי תכנית ציונית' באוקטובר 1942, עולה כי בעת ההיא הוא הוסיף לבסס את גישתו, ולפיה יש להתכונן למאבק בתחומי ארץ ישראל ובו בזמן להיערך מדינית להקמת צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית.⁴⁹ הוא קבע שהעם היהודי לא יסייע לבעלות הברית במאמציהן לנצח במלחמה אלא אם כן תוצגנה דרישות ממשיות שיביאו להישגים מדיניים בתום המלחמה, היינו להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. הוא טען כי על מי שדוגל בציונות המדינית לדעת שהקמת מדינה ליהודים לאחר המלחמה אינה בבחינת המובן מאליו.⁵⁰ הוא הדגיש בדבריו – כמו שעשה גם קודם לכן – שעל התנועה הרוויזיוניסטית, ובית"ר בראשה,

45 לפי כרוז נציבות בית"ר בארץ ישראל, 13.10.1942. מובא אצל: אריה נאור וארנון למפרום (עורכים), **מנחם בגין: ראש הממשלה השישי**, מדינת ישראל, ארכיון המדינה, ירושלים תשע"ד, עמ' 16.

46 שם.

47 שם.

48 שטיין-אשכנזי, **בית"ר בארץ ישראל**, עמ' 204-206, 208.

49 מנחם בגין, 'שרטוטי תוכנית ציונית', **המדריך: במת מפקדים**, ט, ב (אוקטובר 1942), עמ' 54-56.

50 שם, עמ' 54.

להתכונן למאבק לעצמאות לאומית בארץ ישראל. כמו כן הוא שטח את טיעונו בעד מאבק פוליטי-מדיני להקמת צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית וגרס כי צבא עברי בעל דגל משלו יהיה 'היסוד להקמת המדינה העברית'. כאן קשר בגין לראשונה בין הקמת צבא עברי למצבם של יהודי אירופה ואמר כי יש לדרוש מבעלות הברית לפתוח חזית שנייה באירופה, חזית שבה יוצב צבא עברי: 'אנו, היהודים, מעוניינים בחזית זו יותר מכל עם אחר [...] כי אם המלחמה תמשך עוד שנים מספר, הרי מי יודע מה יישאר מהמיליונים של אחינו באירופה וגם באסיה'.⁵¹ זה היה לדידו העניין הלאומי העליון של העם היהודי באותה העת, והוא העריך כי חזית כזו תיפתח ב-1943.⁵² הוא סבר כי על הצ"ח לפעול ל'חזית שנייה להצלת היהדות האירופאית; צבא עברי בחזית זו - אלו צריכות להיות דרישותינו הפוליטיות'. הוא חזה כי מסע השכנוע להקמת צבא עברי יישא פירות לא מאוחר מקיץ 1943 ואמר: 'אם עד אז לא יקום צבא עברי לאומי, הרי נהיה נאלצים להשלים עם הדעה, כי רק תום המלחמה העולמית יבוא זמננו, יבוא הזמן לקרב ולפעולה המכריעה, אשר יגשימו את הציונות'.⁵³ עוד טען כי בכוחה של התנועה הרוויזיוניסטית להגשים את הציונות עם תום המלחמה - ואולם דברים אלו היו תעמולה פוליטית גרידא מאחר שהתנועה הרוויזיוניסטית הייתה חלשה מאוד באותו הזמן. עם זאת יש חשיבות לדבריו אלו מאוקטובר 1942 - משתמע מהם כי באותם הימים הוא ראה בזמן משאב בלתי מתכלה וכי המאבק לשחרור ארץ ישראל יכול להמתין לתום המלחמה.

אולם כעבור חודשים אחדים חל שינוי של ממש בעמדותיו של בגין, ובכתביו החלה לעלות תחושה של דחיפות בכל הנוגע למצבה של יהדות אירופה ולמעשיהם של הבריטים, המונעים מיהודי אירופה להיכנס לארץ ישראל. ניכר כי נסיבות אלו גרמו לו להגדיר מחדש את מטרותיו ואת משך הזמן המיועד למימושן. אם כן, כאשר בוחנים את מעשיו של בגין על רקע מאורעות השואה, למדים כי השואה הייתה גורם חשוב שהניע אותו לפעולה. זאת ועוד, השינוי הבולט בפעולותיו התחולל למן אוקטובר 1942 ועד פברואר 1943 - נקודת מפנה זו קשורה ישירות להגעתן ארצה של הידיעות על המתרחש באירופה ולהפנמת משמעות הדברים. אפרט את הדברים להלן.

51 שם, עמ' 54-55.

52 נראה שגם לאחר פרוץ המרד בגין לא שכח את שאיפתו להקים צבא עברי. בעקבות פלישת בעלות הברית לנורמנדי ופתיחת החזית השנייה באירופה הביע בגין בכרוז של האצ"ל צער ומחאה שצבא עברי אינו משתתף בפלישה לאירופה. ראו: יצחק אלפסי (עורך), האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ג, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 1994, עמ' 184.

53 בגין, 'שרטוטי תוכנית ציונית', עמ' 56. ההדגשה שלי.

מוניזם של האמצעים'⁵⁴: הפנמת הידיעות על השואה וגיבוש דרך פעולה

ב-1 בפברואר 1943 פרסם בגין מאמר בזו הכותרת: 'כן, אפשר להציל'⁵⁵. המאמר נדפס לאחר שלושה חודשים שבהם לא ראו אור חיבורים אחרים מפרי עטו. הדעת נותנת כי בשלושת החודשים הללו, מסוף אוקטובר 1942 ועד ראשית פברואר 1943, החל היישוב היהודי בארץ ישראל, ובגין בכללו, להבין לעומק את ממדי האסון המתרחש באירופה. מקובל במחקר כי המפנה החד בהבנה של גודל האסון המתרחש באירופה בקרב אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל נעוץ בכמה אירועים: (א) קבוצת החליפין הגיעה ארצה ב-16 בנובמבר 1942 והביאה עמה ידיעות על הנעשה באירופה;⁵⁶ (ב) לאחר תבוסת צבא גרמניה באל-עלמיין בראשית נובמבר 1942 הוסר האיום המידי על קיומו של היישוב היהודי בארץ ישראל, ועיניהם של אנשי היישוב הופנו לאחיהם באירופה; (ג) והנורא מכול – הודעת הסוכנות היהודית מ-22 בנובמבר 1942 על ההשמדה השיטתית של היהודים באירופה.⁵⁷

מאמרו של בגין 'כן, אפשר להציל' מפברואר 1943 חשוב ביותר לענייננו מכיוון שיש בו ללמד על נקודת הזמן שבה חל המפנה ביחסו של בגין למאורעות השואה. מדבריו במאמר זה עולות תחושת דחיפות לפעולה וזעקה לפתיחה מיידית של שערי הארץ. ניכר כי הבין שהזמן קצר ויש הכרח לפעול במהרה. לעומת זאת, בדבריו קודם לכן, בכרוז מאוקטובר 1942, עולה כי סבר שיש די זמן לתכנן תכניות לעתיד, לתקופה שתבוא עם תום המלחמה. במאמרו מפברואר 1943 הניח בגין את היסודות לעמדתו בסוגיית הסיבות לשואה והאשמים בה, התווה את הדרך להצלת יהודי אירופה והציג לראשונה את מה שיהיה לימים עיקרון ברזל בעבורו – הצלת יהודי אירופה ויהודים אחרים שבסכנה קשורה קשר כל יינתק לפתרון הציוני.⁵⁸ בדברי הפתיחה שלו במאמר ניכר השינוי היסודי שחל בעמדתו – הוא טען כי המתרחש באירופה הוא חורבן הגולה שחזו אבות הציונות ואולם המלחמה באירופה היא אירוע היסטורי שונה וחסר תקדים: 'היחידוש הוא רק ביסודיות ובצורה האכזרית של ההשמדה – לא הרס כלכלי והגירה, אלא שוד והשמדה המונית'.⁵⁹ לצד הגרמנים הושיב בגין על ספסל הנאשמים את הבריטים וקבע שהעמים הנאורים המתעלמים מצרת היהודים, ובייחוד בריטניה בסוגרה את שערי ארץ ישראל לפני היהודים, 'נושאים באחריות ישירה להשמדת יהודי אירופה'.⁶⁰

54 זאב ז'בוטינסקי, 'מובן האבנטורזים', חזית העם, 5.8.1932.

55 מנחם בגין, 'כן, אפשר להציל', חרות עתון חופשי, 1.2.1943.

56 קבוצת החליפין הייתה קבוצה של יהודים בעלי אזרחות ארץ-ישראלית, שהגיעה ארצה מאירופה במהלך נובמבר 1942 והביאה עמה לראשונה ידיעות ועדויות ממקור ראשון על המתרחש באירופה ועל מעשי הרצח והזוועה ביהודי אירופה.

57 זוה אשכולי (וגמן), אלם: מפא"י לנוכח השואה 1939-1942, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 1994, עמ' 322-324.

58 בגין, 'כן, אפשר להציל'. יש לציין שמבחינה היסטורית לפתיחת שערי ארץ ישראל באותה העת לא הייתה השפעה רבה על האפשרות להציל את יהודי אירופה. יש לראות דברים אלו במובנם הסמלי ובהקשר של שינוי התפיסה של בגין בעקבות הידיעות על השואה.

59 ש.ם.

60 ש.ם.

אם כן, נראה שהשינוי היסודי בהשקפתו של בגין החל לאחר נובמבר 1942, הועלה לראשונה על הכתב בפברואר 1943, הלך והתבסס לאורך שנה, והגיע לשיאו בפרוץ המרד בבריטים בפברואר 1944. נסיגתו של בגין מעמדותיו המוקדמות, שתוארו לעיל, הייתה חדה: הוא חדל לתמוך במדיניות ארוכת טווח שמטרותיה הן מטרות הציונות המדינית של ז'בוטינסקי – צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית ויביא להישג מדיני בתום המלחמה – ונסוג מן העמדה כי מאבק עתידי לשחרור הארץ יתרחש עם תום מלחמת העולם. להשערתו המעבר החד אירע מאחר שבגין הבין כי באירופה מתרחשות זוועות חסרות תקדים.⁶¹ עם זאת נראה כי בשלב זה הוא טרם הבין לעומק את גודל האסון אלא היה בראשיתו של תהליך ההפנמה. על כך מעידה אמירתו בפברואר 1943, ולפיה סכנת השמדה מרחפת מעל ראשיהם של יהודי אירופה,⁶² בזמן שבקיץ 1942 כבר גורשו רוב יהודי ורשה ונרצחו במחנה המוות טרבלינקה. אמנם במאמרו זה בגין קרא קריאה דחופה לפעולה וזעק לפתיחת שערי הארץ, אך בה בעת הוא עוד עסק במאבק מדיני ובהגשמה מדינית ולא הזכיר מרד כלשהו. כאשר בוחנים את השינויים שחלו בתפיסתו של בגין בשנת 1943, אפשר להשתמש בשני מונחים שטבע ז'בוטינסקי: 'המוניזם של האמצעים' ו'המוניזם של המטרה'.⁶³ במאמרו 'מובן האבנטורזים', שפורסם ב-1932, קבע ז'בוטינסקי כי 'המוניזם של המטרה' הוא העיקרון האחד והיחיד של התנועה הרוויזיוניסטית: הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, ו'המוניזם של האמצעים' הוא השימוש באמצעים להשגת מטרה זו.⁶⁴ הוא קבע כי על התנועה הרוויזיוניסטית לנקוט כמה אמצעים בו בזמן כדי לממש מטרה זו, ולא לדבוק בשיטת פעולה אחת.⁶⁵ לשיטתו המצב המדיני הוא שקובע את האמצעים,⁶⁶ כלומר יש עת לפעולה מדינית-דיפלומטית ויש עת לפעולה ממשית בשטח. מדבריו של ז'בוטינסקי ניכר כי ראה בעצמו מנהיג שיש בידו להחליט באילו נסיבות יש לנקוט פעולה ובאילו נסיבות

61 יש לציין שבשנת 1943 מחתרת האצ"ל הייתה באחת מתקופות השפל שלה. כך הגדיר זאת אליאב: 'האצ"ל היה אז בשפל ניוונו גם בגלל הנסיבות הפוליטיות וחוסר הפעילות וגם משום חוסר מנהיגות בעלת סמכות'. אליאב, זכרונות מן הימים, עמ' 41. ראו גם: שלמה לב עמי, 'האצ"ל – ממשבר למרד 1943-1944', האומה, 115 (1994), עמ' 315-320. מרקוביץקי קבע כי תחילת המאבק של אצ"ל נדחתה בשל כישלונות מבניים ותפקודיים שמהם סבל הארגון בשנים 1942-1943. ראו: יעקב מרקוביץקי, המפקד: מנחם בגין כמנהיג של ארגון גרילה עירונית, מרכז מורשת מנחם בגין וקרמל, ירושלים 2012, עמ' 39-41.

62 בגין, 'כן, אפשר להציל'.

63 ז'בוטינסקי השתמש בביטויים אלו על רקע מגמות ההקצנה בתנועה הרוויזיוניסטית, ובעיקר בשל התחזקות של האגף המקסימליסטי בראשותו של אב"א אחימאיר שאתגר את דרכו המדינית של ז'בוטינסקי בתחילת שנות השלושים. ראו: הלר, 'המוניזם', עמ' 315-369.

64 ז'בוטינסקי, 'מובן האבנטורזים'.

65 שם.

66 בעניין זה ראו את הרצאתו של אריה נאור ביום עיון במלאות חמישים שנה למותו של אב"א אחימאיר, מכון ז'בוטינסקי, תל אביב, 24.5.2012, https://www.youtube.com/watch?v=X_5RuJxHOlc, (אוהזר ב-4.12.2022).

יש להרגיע את הרוחות, ובלשונו: 'פעמים אלוף על הכורג המאיץ פעמים על הבלם, הכל לפי הצורך'.⁶⁷

כאמור לעיל, עד ראשית שנת 1943 האמין בגין שיש כמה אמצעים להשיג את המטרה הסופית, המוניסטית, של הקמת מדינה יהודית: ייסוד צבא עברי שישתתף במאמץ לנצח במלחמה והכנת כוח צבאי בארץ ישראל, שיהיה גורם מכריע במאבק להקמת מדינה יהודית לאחר המלחמה.⁶⁸ אולם כאשר הגיעו ארצה ידיעות רשמיות על רצח ההמונים, חל מפנה בגישתו של בגין. מאותה נקודת זמן טען שיש לזנוח כל החלטה הכרוכה בהמתנה לסיום המלחמה, לנקוט פעולות להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל ולפתוח את שעריה לפליטי החרב מאירופה. הוא חדל להאמין בניסיונות הצלה על אדמת אירופה או בהקמת ועדות הצלה, אלא התמקד במאבק שיתקיים בארץ ישראל ולפיכך באויב העיקרי – הבריטים היושבים על אדמתה.⁶⁹ בד בבד הוא נתן גט כריתות לשיתוף הפעולה עם הבריטים, שהיה אחד מקווי היסוד בתפיסתה של התנועה הרוויזיוניסטית מהקמתה. לדעתו שיתוף פעולה זה נסמך על שני יסודות: רגש עמוק ('סנטימנט', בלשונו) ועניין (אינטרס). ההנחה הייתה שלבריטים יש רגש עמוק כלפי העם היהודי, הנובע מרגשות דתיים נוצריים, ועניין בהתיישבותם בארץ ישראל, היכולה לשמש בעבורם ראש גשר למזרח התיכון. לדבריו האירועים מפרוץ מלחמת העולם השנייה הוכיחו כי הנחה זו שגויה.⁷⁰ הוא סבר כי הרגש העמוק של הבריטים כלפי היהודים עמד באותה עת למבחן מעשי – תגובתם להשמדת יהודי אירופה: 'באם עכשיו, בימים של החורבן היהודי הגדול ביותר, אין שום סימנים של התעוררות, אז מתי יתעורר? או ביתר פשטות – זוהי ההוכחה החותכת, כי אין מה שיתעורר'.⁷¹

מדבריו ניכר כי הנעשה באירופה הולך ומחלחל לתודעתו, ונראה שהבין כי לנגד עיניו מתגבשת מציאות נוראה. הוא חזר ואמר כי היקפו של רצח היהודים חסר תקדים היסטורי –

67 ראו: ז'בוטינסקי, 'מובן האבנטורזים'. כך למשל הוא הקצין את עמדתו לאחר פרסום הספר הלבן במאי 1939 והדברים הגיעו לכדי תכנון הפלישה לארץ ישראל. אולם לאחר שפרצה מלחמת העולם השנייה – שהוא ראה בה הזדמנות מדינית לציונות – הוא שינה כיוון ופעל לבלימת התכנית ודרש שיתוף פעולה עם בריטניה.

68 תפיסות אלו של בגין פירו פער אידאולוגי בינו ובין מחתרת הלח"י. גרעניה הראשון של לח"י (או כפי שכונתה בראשיתה: 'האצ"ל בארץ ישראל') היה קיצוני בעמדותיו בכל הנוגע למאבק בבריטים, ביחס לגרמניה ובהסתמכות על תמיכתו של כוח מדיני חיצוני. לאחר מותו של אברהם (יאיר) שטרן, מפקדה הראשון של התנועה, ממשיכיו דבקו בקו זה אך בה בעת התנגדו לתפיסתו של בגין, שמיקד את המאבק בשלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל בלבד. שתי המחותרות פתחו במאבק בבריטים בראשית 1944, אך בגין הצליח לגייס כוחות רבים יותר. כנראה משום שגישתו הייתה מתונה יותר, והמשיכה במובנים מסוימים את רעיונותיו הקלאסיים של הזרם הציוני המדיני. ראו בהרחבה: הדר, לח"י, עמ' 157-192.

69 לדברי נאור, העתקת המאבק להצלת יהודי אירופה מאדמת אירופה לאדמת ארץ ישראל היא מקור ההכשר העיקרי של המרד בבריטים. כלומר מאחר שלא הייתה אפשרות של ממש להציל את יהודי אירופה, ההתקוממות בארץ ישראל הוצגה כמאבק להצלתם. ראו: נאור, 'המרד', עמ' 107-109.

70 מ' בן זאב [מנחם בגין], 'רוסיה והציונות', המדריך: במת מפקדים, ב, יג (פברואר 1943), עמ' 198.

71 שם, עמ' 200.

'משמידים במלוא מובן המילה',⁷² ועל יסוד זה הוסיף לגבש את עקרונותיו. כאמור, בנאומו בכינוס ב־1938 הוא הבליט את חוסר התוחלת שבהסתמכות על בריטניה ואת ההכרח להתכונן למאבק, ואמר: 'מצפון העולם חדל מלהגיב', ומכאן שהעם היהודי כבר אינו יכול לסמוך על אומות העולם שתעמודנה לצדו בעת צרה. והנה, במאמרו מ־1943, לאחר פרסום הידיעות על השואה עיקרון זה שב ועולה, והוא אף מאשים את הבריטים בבגידה בעם היהודי: 'האם הייתה, או עלולה לבוא בזמן הקרוב, תקופה שתצדיק את התעוררות המצפון האנושי כלפי היהודים וגורלם יותר מאשר תקופתנו אנו [...] אולם למרות זאת אין בלונדון "התקוממות הלבבות"⁷³. בדברים אלו ביטל בגין עוד עיקרון רוויזיוניסטי – ההסתמכות על מצפון העולם.

חודשיים לאחר מכן, באפריל 1943, פרסם בגין מאמר נוסף וכותרתו 'השאלה העיקרית'. במאמרו זה הוסיף לעמוד על מטרתו החדשה – מלחמה לשחרור ארץ ישראל.⁷⁴ מדבריו ניכר כי הוא הולך ומפנים את משמעותו של האסון באירופה. הוא ביטא את האמת המרה כפשוטה: 'אין ניצחון אם העם מפסיד שלישי, או אולי גם מחצית של בניו',⁷⁵ אך האמין כי יהיו ניצולים רבים, כמה מיליונים להערכתו, והם יזדקקו למקום מפלט – על כן דרוש מאבק לשחרור לאומי.⁷⁶

במאמר 1943 כתב בגין מכתב אישי לאהרן פרופס וציין בו כי קרא לבנו שלו זאב על שם ראש בית"ר. אפשר להניח כי אילו ידע שאביו זאב־דב כבר אינו בין החיים, היה קורא לבנו על שמו. במכתב זה חשף בגין את רגשותיו ותיאר את הטלטלות שפקדו אותו משפרצה המלחמה: 'בינתיים שתייתי לשובע מכוס התרעלה, הושלכתי לגיהנום עלי אדמות ונאלצתי לחיות בין בני אדם-חיות'.⁷⁷ הוא אף ציין שבקרוב הוא עלול לעזוב את ארץ ישראל עם צבא אנדרס, שאז עוד היה משויך אליו.⁷⁸ דבריו במכתב אישי זה מעידים על תקווה מסוימת בדבר גורלם של היהודים באירופה, ובכללם בני משפחתו. ייתכן שמתוך כך הוא היה יכול להרהר באותה עת באפשרות לעזוב את ארץ ישראל. על פי טופס לחיפוש קרובים ששלח בגין באפריל 1943 ניכר כי בשלב זה האמין שעוד נותר סיכוי לאתר את בני משפחתו בבריסק שבבלארוס.⁷⁹

מידה מסוימת של תקווה ניכרת גם במאמר שפרסם במאי 1943: 'אין הוכחות, לפי שעה, כי אחרי הגל הראשון של הטבח ההמוני בפועל, יצאה כבר פקודה שניה, לפיה יש

72 שם, עמ' 198.

73 שם, עמ' 198-199.

74 מנחם בגין, 'השאלה העיקרית', המדריך: במת מפקדים, ב, יד (אפריל 1943), עמ' 226.

75 שם, עמ' 225.

76 שם.

77 מכתבו של מנחם בגין לאהרן פרופס, 11.3.1943, מזב"י, 1833 5/4.

78 שם.

79 באפריל 1943 מילא בגין טפסים לחיפוש קרובים. הוא חיפש את הוריו, את אחיו הרצל ואת אחיינו הארי, בנה של אחותו רחל. ראו: מזב"י, פ"א-5/1.

להשמיד את אחינו לפי חרב. מי שניצל ממוות ושמד עדיין חי ומצפה וגם מקווה להצלה ולגאולה.⁸⁰ גם במאמר זה טען כי על היישוב היהודי ועל מנהיגיו להיאבק מאבק איתן בשלטון הבריטים בארץ ישראל,⁸¹ וקרא לפעול מיידית לשחרור היישוב היהודי בארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית ריבונית שתפתח את שעריה לפליטים מאירופה. הוא בז למי שביקשו להמתין לסוף המלחמה, אף שכמה חודשים קודם לכן גם הוא סבר כך, ולמי שראו בהמשך פיתוח הכלכלה והתשתית של היישוב היהודי בארץ ישראל פתרון לאסון באירופה. נראה שידע כי הוא ותומכיו יואשמו בהפרעה לבריטים במאמץ לנצח במלחמה, ושאל: 'איך אפשר לדחות מלחמה כזו לאחר המלחמה הכללית, אשר יכולה להמשך שנים מספר ואשר בסופה עלולים להשאיר רק מתי-מספר מבין אחינו בגולה?'^{82/}

אם כן, המאמרים שפרסם בגין באפריל ומאי 1943 מלמדים כי הוא הושפע מהדיעות על המתרחש באירופה והפנים את משמעותו של גודל האסון, ולפיכך שינה את גישתו בדבר הפתרון הרצוי לעם היהודי. בפברואר 1943 ביקש לפעול בדרך של מלחמה מדינית לפתיחת שערי הארץ, אך לא קרא למאבק בבריטים, ולעומת זאת במאי 1943 הכריז כי יש לפעול ישירות לשחרור ארץ ישראל מהשלטון הבריטי. אמנם המונח 'מרד' טרם נזכר מפורשות בכתביו, אך בהמשך אותה השנה הוא כבר רמז בדבריו למרד חמוש.⁸³ נשאלת השאלה אם באותה העת – מנובמבר 1942 ועד מאי 1943 – נבדל בגין בתגובותיו מאנשי הזרם הרוויזיוניסטי בארץ ישראל. נראה שלא. סגנונו הרטורי דומה לזה של אריה אלטמן, ראש ועד המורשים של הצ"ח ומן המתונים בתנועה הרוויזיוניסטית.⁸⁴ בכינוס הצ"ח בחיפה במארכס 1943 איים אלטמן מפורשות שאם לא יוקם צבא עברי ולא תיפסק השמדת יהודי אירופה, יוכרז מרד בבריטים בארץ ישראל.⁸⁵ באפריל 1943, ערב חג הפסח, פורסם בידיעון הצ"ח מאמר ובו נטען טיעון ברוח גישתו של בגין: אשמה מוטלת על כתפי הבריטים הסוגרים את שערי ארץ ישראל לפני היהודים בשעה שבאירופה הם נשלחים להשמדה. בהמשך הדברים נכתב כי על העם היהודי לסמוך על כוחו בלבד ולצאת למאבק – לנצח או למות.⁸⁶ לשיא הרטוריקה הלוחמנית הגיע אלטמן בנאום שנשא בישיבת ועד המורשים נובמבר 1943. הוא קרא ליישוב לצאת לאלתר למלחמה על עצמאותו והצהיר כי בעקבות

80 מ' בן זאב, 'בימי מבוכה', המדריך: במת מפקדים, ג, טו (מאי 1943), עמ' 5-6.

81 שם, עמ' 6.

82 שם.

83 בגין, 'משטר הצלה', עמ' 93.

84 ועד המורשים של הצ"ח הוקם במאי 1936 והיה הסמכות העליונה של התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל. הוועד, שבראשו עמד אריה אלטמן, נועד להיות רשות תנועתית אחת במצב שבו פעלו סיעות וקבוצות מגוונות. חברי הוועד נחשבו שליחיו האישיים של ז'בוטינסקי, וכוחם העיקרי התבסס על החזקתם בכספי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל.

85 ראו: ידיעות המרכז, בוליטין מזכירות מרכז הצ"ח בארץ ישראל, מזב"ג, 2/17 6א. ושם ראו גם דברים דומים של שמשון יוניצ'מן, מראשי תנועת בית"ר.

86 שם.

המלחמה באירופה יש לבטל את שביתת הנשק בין התנועה הרוויזיוניסטית ובין הבריטים.⁸⁷ כדי לעמוד על המפריד בין גישתו של בגין ובין גישתה של התנועה הרוויזיוניסטית – שכאמור הייתה ביתו הפוליטי עד פרוץ המרד – יש לשים לב לפער שבין הרטוריקה האנטי-בריטית החריפה והלוחמנית שביטא אלטמן ובין מימושו של החלטות ועד המורשים של הצ"ח שנתקבלו באותה ישיבת ועד בנובמבר 1943. אמנם הצהרותיו והחלטותיו של הוועד חריפות ומלמדות על דבקותה של התנועה הרוויזיוניסטית בעמדות של מנהיגות הצ"ח בארץ ישראל, אך הן לא התממשו בפועל בלחימה כלשהי. ואילו בגין ביטא אף הוא את עמדותיו בחריפות, אך לעומת התנועה הוא גם הגשים את חזונו בפועל ומימש את רעיונותיו בדרך של מרד ממוש.⁸⁸

במאמרו 'משטר הצלה' מנובמבר 1943, זמן קצר לפני ירידתו למחתרת, קבע בגין כי על בני הנוער ביישוב העברי להתגייס מיד למאבק בשלטון הבריטי בארץ ישראל ותהיה אם הם מבינים כי 'שלטון עברי בארץ ישראל [הוא] שאלת חיים ליהדות אירופה כולה? [...] היעריך את שאלת הזמן – כי אין אפשרות לדחות את המלחמה למחר?'⁸⁹ הוא חזר על הנחות היסוד האידאולוגיות שהחל ככל הנראה לפתח בפברואר 1943 – כאמור לדעתו זוהי נקודת הזמן שבה חל המפנה בתודעתו. כמו כן הוא ניתח את ההיסטוריה הציונית וקבע כי הציונות המדינית של הרצל ושל נורדאו נכנעה לזרם הציונות המעשית המשגשגת והדבר פגע במטרה הסופית של הציונות המדינית – הקמת מדינה יהודית ריבונית.⁹⁰ ניכר שההתפתחות של הציונות המעשית והבכורה שקיבלה היו בעיניו הטעות ההיסטורית הטרגית של התנועה הציונית. לעומתה של הציונות המעשית העמיד את הציונות המדינית של ז'בוטינסקי, אולם לדידו גם מאבקו של ז'בוטינסקי לא נשא פרי.⁹¹ בדבריו מנובמבר 1943 קבע לראשונה שהציונות המדינית נכשלה ולא השיגה את מטרתה להקים מדינה יהודית. לדבריו שני גורמים עיקריים הביאו לכישלונה של הציונות המדינית: (א) ההסתמכות על בריטניה בבחינת כוח חיצוני שיוביל להקמת מדינת היהודים; (ב) ההנחה כי מוסר האומות ומצפון העולם יתעוררו לנוכח המצוקה היהודית באירופה – 'היהודים נרצחים ו'העולם הנאור' [...] [אינו עושה] מאומה בכדי להציל אומה היורדת שאולה', כתב.⁹² עוד טען כי אילו הציונות המדינית הייתה פועלת מוקדם יותר, הייתה דרכה מתקבלת ופתרונה היה נושא פרי, אך משפרצה המלחמה אפשר לקבוע שהיא החלה בדרכה מאוחר מדי.⁹³ ניכר כי

87 שם.

88 שם. ניתוקו של בגין מהממסד הרוויזיוניסטי הפתיע גם את הנהגת לח"י. מנהיגיה ראו בפרוץ המרד של הצ"ח תחבולה משותפת של בגין ושל הנהגת הצ"ח כדי לערער את לח"י בעיני צעירי היישוב. ראו: הלר, לח"י, עמ' 185. בהתכתבות פנימית הביעו נתן ילין-מור וישראל אלדר, ממנהיגי לח"י, חוסר אמון בבגין וביכולתו לפרוץ את המסגרת המפלגתית. שם, עמ' 168.

89 בגין, 'משטר הצלה', עמ' 93.

90 שם, עמ' 88.

91 שם, עמ' 89.

92 שם.

93 שם, עמ' 90-91.

הבין את היקפה של השואה בקביעתו כי 'ההיסטוריה עשתה קפיצת דרך'.⁹⁴ נראה כי מתוך קפיצת דרך היסטורית זו הבין שיש לזנוח את העקרונות הקודמים, כגון הדרישה שקודם להקמת המדינה יהיה רוב יהודי הארץ, המאבק למען צבא עברי וההימנעות ממאבק בבריטים בארץ בשעה שבריטניה נלחמת בגרמנים. עתה הבין שיש להתמקד ביעד אחד בלבד – הקמת משטר הצלה ומדינה יהודית בארץ ישראל, שתהיה מקלט ליהודים.

אפשר לומר כי ביטוי זה – 'קפיצת הדרך' – הבא בדבריו של בגין, מעיד שחל שינוי בתפיסתו בין אוקטובר 1942 לנובמבר 1943. שינוי מחשבתי זה הניעו לסטות מהדרך הרוויזיוניסטית ולהבין כי עליו לכוון ולהנהיג זרם ציוני חדש שיפעל למען המטרות שפורטו לעיל. לדעתי, השינוי המחשבתי של בגין, שהוביל לשינוי מעשי, קשור קשר בל יינתק להבנתו העמוקה בדבר המתרחש באירופה. הוא הבין את חומרתו של האסון ואת ייחודיותו בהיסטוריה האנושית בכלל והיהודית בפרט, ולכן קבע כי תם שלב בתולדות הציונות ויש לאחד את ה'מוניזם של המטרה' עם ה'מוניזם של האמצעים'. הוא לא ראה כל אפשרות לפעול אלא דרך המעשה של המרד והמאבק וסבר כי השלב בחדש בציונות מתחייב מן המצב המדיני: 'אין הציונות היום עניין של מפעל ובנין, של קרנות וקניות; אין היא גם שאלה של מדיניות מחוכמת וזריזה. חלפו הזמנים, והכל נשתנה. הציונות היא שאלה של אומץ הלב'.⁹⁵ בפברואר 1944, שלושה חודשים לאחר פרסום דבריו אלו, הוכיח בגין כי אינו רק איש של מילים אלא גם של מעשים: מתחרת האצ"ל פוצצה את משרדי ההגירה הבריטיים בשלוש הערים הגדולות בארץ ישראל.

אם כן, בגין ניתק מהציונות המדינית ומרעיון הצבא העברי והחל לתמוך בתכנית המרד בבריטים. הוא סבר כי השאיפה למדינה יהודית תוכל להתממש רק במרד חמוש. לראשונה אף כתב בבירור במאמרו מנובמבר 1943 כי לנוכח זוועות השואה וסגירת שערי הארץ הוכח שהנחות היסוד מבית מדרשו של ז'בוטינסקי שגויות. להשערת, הידיעות על השואה וניצני ההבנה של עוצמתה וממדיה הם שגרמו לבגין להתנתק, זמנית לכל הפחות, ממחנה הציונות המדינית מבית ז'בוטינסקי. על רקע זה הוא החל לפרש מחדש את רעיונותיהם ואת מטרותיהם של הזרמים בתנועה הציונית. בתהליך זה הוא זנח עקרונות מסוימים מתורתו של ז'בוטינסקי ובה בעת הוסיף לדבוק בעקרונות אחרים שלה. כלומר מדובר בשלב התפתחותי חדש, שלב שהתבסס על השלב הקודם של הציונות המדינית, אך נבדל ממנו. כבר ב־1943 זיהה בגין כי השואה היא שינוי מוחלט של כל מה שהיה ידוע ונכון עד כה – קפיצת דרך היסטורית – ולכן החליט כי יש הכרח במרד, מרד המחייב 'מוניזם של האמצעים'.

94 שם, עמ' 92.

95 שם, עמ' 93. ההדגשה שלי.

שואה ומרד: בין ציונות מדינית לציונות צבאית

בפברואר 1944 פרסם בגין מאמר בכותרת 'איך להציל', ובו שאל כיצד יש להציל את יהודי אירופה.⁹⁶ הוא פתח באמירה נחרצת: מיליוני יהודים נרצחים באירופה, והעולם החופשי עומד מנגד. והוסיף כי ועידת ברמודה סימלה ללא עוררין כי אומות העולם נטשו את היהודים לגורלם: 'תשובתו של העולם "החופשי" להשמדה המתמדת של אחינו היא "ברמודה" מתמדת. ואל אשליות. תשובה אחרת לא תבוא'.⁹⁷ עוד טען כי העולם היהודי זועק לשווא משום שאזניו של העולם החופשי ערלות, והזהיר כי 'מתחת למסווה של שקט חיצוני מצטבר זעם נפשי, שמקורו בהרגשה איומה כי אולי עכשיו ברגע בו אתה, היהודי החופשי, אוכל את לחמך, או עוסק בפרנסתך – נחנק אחיך, הוציאה אמך את נשמתה, הומת אביך'.⁹⁸ הוא ראה באמירה שאין להפריע לבריטים במלחמתם בהיטלר 'סחיטה מוסרית' ותירוץ בלבד, ודבק במטרה הדחופה – הקמת מדינה יהודית ופתיחת שערי ארץ ישראל.⁹⁹ הוא הזהיר שאמנם המלחמה לשחרור העם היהודי תגבה קורבנות אך אין ליישוב היהודי בְּרָה אלא לפתוח ב'מלחמת מצווה'.¹⁰⁰

אם כן, לאחר שנה שבה התחכב בשאלת הצלתם של יהודי אירופה החליט בגין כי נדרשת 'מלחמת מצווה' ויש לפתוח את שערי ארץ ישראל – זוהי תשובתו לשאלה שהציג בכותרת מאמרו הנזכר לעיל. את הרעיון ההצלה המדינית או 'המלחמה המדינית', כלשונו בפברואר 1943, המיר לרעיון של מרד צבאי בתחומה של ארץ ישראל. עם זאת הדגיש כי מכיוון שלא קם צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית, העם היהודי לא ישיג הישג מדיני בתום המלחמה. הסכם שלום שבעלות הברית תגענה אליו בסוף המלחמה יהיה בעבור העם היהודי 'שלום של בית עלמין' כלשונו, ולא יתרום לתנועה הציונית, ולכן מלחמתו של האצ"ל היא גם מלחמה מדינית שתציב את היישוב היהודי בארץ ישראל על המפה המדינית.¹⁰¹

96 מנחם בגין, במחתרת, א, הדר, תל אביב תשל"ח, עמ' 27. פורסם במקור בעיתון המחתרת חרות ב' 6.2.1944.

97 שם.

98 שם, עמ' 28. ההדגשה שלי. לא במקרה דיבר בגין על אב, על אם ועל אח, בכריסק רצחו הגרמנים את הוריו ואת אחיו הרצל.

99 בגין טען שלחימה בבריטים בארץ ישראל ללא פגיעה בתשתיות הצבא הבריטי אינה מפריעה לב-ריטים במלחמתם בגרמנים. ראו גם: נאור, 'המרד', עמ' 107-109.

100 שם. חשוב להדגיש שציטוטים אלו מעידים על שינוי התודעה שחוה בגין בכל הנוגע למאבק בבריטים. אין להבין מכך שאני מקבל כפשוטן את אמירותיו של בגין בעניין כוחו של האצ"ל ויכולתו האמתית של מרד להביא לפתיחת שערי ארץ ישראל או לגירוש הבריטים מהארץ.

101 שם. גם בפגישותיו עם בעלי תפקידים ביישוב בזמן המרד וטרם סיומה של מלחמת העולם השנייה טען בגין כי למרד יש תועלת כפולה: (א) מדינית – העברת מסר לבעלות הברית כי בסיום המלחמה בגרמניה יש להתחשב גם ביישוב היהודי; (ב) סמלית – הוכחה כי העם היהודי מסוגל לפעולות צבאיות והתקפיות כדי להשיב לו את 'כבודו הלאומי'. לדיווח על הפגישה של בגין עם משה סנה ראו: דוח של משה סנה על פגישתו עם בגין, ארכיון בן-גוריון, תכ"כ, 9.10.1944. על יחסו של

בגין נדרש להסביר את הכרזתו על מרד בבריטים משתי בחינות: (א) המרד התפרש בבחינת נסיגה מהגישה המדינית הרוויזיוניסטית, שכאמור התמקדה במאבק להקמת צבא עברי והתבססה על רעיונותיו של ז'בוטינסקי, שעיקרם הסתמכות על בריטניה בהגשמת חזון הקמת מדינת היהודים; (ב) הבריטים לחמו בגרמנים באירופה ולכן יש שראו בלחימה בהם בארץ הפרעה למאמצייהם באירופה. בגין שב והסביר כי הדרך היחידה להציל את יהודי אירופה היא פתיחת שערי ארץ ישראל, וכך נתן להוראת המרד צידוק מוסרי ראשון במעלה.

בהכרזת המרד בבריטים, שפורסמה בראשית פברואר 1944, ניכרת הטלטלה שחש בגין לנוכח המצב. הוא פתח את הכרזתו באומרו כי בתום המלחמה כל עם יצטרך לעשות חשבון מדיני ולבחון את הישגיו. לטענתו היישוב היהודי היה נאמן לבריטים אך ללא הועיל – הבריטים בגדו בו.¹⁰² ארבע פעמים הזכיר בגין את הבקשה להקים צבא עברי שיילחם לצד בעלות הברית ואת דחייתה מצד הבריטים. לנוכח זאת הציג את מסמך הספר הלבן, שהיה תקף על אף השמדת היהודים באירופה. הוא קבע כי את שביתת הנשק בין היישוב היהודי לבריטים, שהוכרזה עם פתיחת המלחמה באירופה, הפרו הבריטים עצמם. מעשי הבריטים סימלו בעיניו גם את כישלונה של הדרך המדינית מבית מדרשו של ז'בוטינסקי: 'מעמד בינלאומי לא ניתן לנו, צבא עברי לא הוקם; שערי ארץ ישראל לא נפתחו. השלטון הבריטי השלים את בגידתו המחפירה באומה העברית, ואין כל יסוד מוסרי לקיומו בא"י [...]. אין עוד שביתת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בא"י, המסגירה את אחינו בידי היטלר'.¹⁰³

שתי תבוסות עמדו במוקד הכרזת המרד: התבוסה המדינית של היישוב היהודי ושל התנועה הציונית, ותבוסתו הכוללת של העם היהודי. תשובתו של בגין לתבוסות אלו הייתה המרד בבריטים, מוצא אחרון לחוסר האונים ולהיעדר כוחו של העם היהודי. מבחינתו זה היה המעשה היחיד שהיישוב היהודי היה יכול לעשות למען אחיו באירופה: 'נאמנים הננו לאחינו אשר נשחטו ונשחטים, כי למענם הרינו נלחמים ולצוואתם במותם שמרנו אמונים'.¹⁰⁴ תשובתו לתבוסה המדינית הציונית הייתה במטרתו של המרד – דרישה חד-משמעית להקמת ממשלה עברית שתפתח את שערי ארץ ישראל. דרישה זו מילאה את הוראתו ארוכת השנים של ז'בוטינסקי להציב מטרה ברורה לתנועה הציונית, והיה בה כדי לאחד את שתי מטרותיו של בגין בהכרזת המרד: הצלה והישג המדיני.¹⁰⁵ חשוב להבחין בין כוונותיו המוקדמות של בגין למאבק על שחרור עתידי של ארץ ישראל מידי הבריטים, כמו שהצהיר בכינוס ב-1938, ובין מטרותיו בהכרזה על המרד

בגין לעניין 'הכבוד היהודי' והשפעתו על מעשיהם ועל החלטותיהם של מנהיגים ראו: פלג עוזיהו, 'מנחם בגין והשוואה', עמ' 176-177.

102 בגין, במחתרת, א, עמ' 22.

103 שם, עמ' 23.

104 שם. ההדגשה שלי.

105 ראו: אלפסי (עורך), האצ"ל, ג, עמ' 31.

בבריטים בזמן מלחמת העולם השנייה. לפי בגין, מלחמת השחרור הלאומית הייתה יכולה לצאת מן הכוח אל הפועל בכל נקודת זמן עתידית. לעומת זאת, נקודת הזמן המסוימת שבה פרץ המרד קשורה בהכרח למאורעות השואה ולהפגמת ממדיה האדירים. נקודה זו מתחדדת בספרו המרד: 'שתי עובדות היסוד – מסע ההשמדה של היהודים באירופה ונעילת שערי ארץ ישראל בעצם ימי ההשמדה – הביאו במישרין לידי הצתת אש המרד. יש להדגיש את המילה במישרין. כי בכל מלחמה ובכל מהפכה יש להבדיל בין גורמים יסודיים העושים את המלחמה או את המהפכה להכרח היסטורי, לבין סיבות ישירות, המולידות אותה בתקופה מסוימת'.¹⁰⁶ גם קודם לשואה היה כורח לשחרור הארץ מידי הבריטים, אולם מאורעות השואה הם שהאיצו את פרוץ המרד: 'וודאי, גם בלי מאורעות הדמים באירופה [...] היה ביום מן הימים, בצורה זו או אחרת, פרוץ מרד עברי בארץ ישראל [...] אולם שני הגורמים הללו [השואה ונעילת שערי ארץ ישראל], מששולבו יחדיו, ועמדו בעצם שילובם להחניק את תקוות ישראל ולהכרית כליל את עם ישראל – הם שקבעו את התקופה שבה פרץ המרד'.¹⁰⁷

ההחלטה להתקומם נגד השלטון הבריטי באמצעות מרד הייתה לא רק מעשה סמלי או ניסיון נואש להציל את יהודי אירופה, אלא מהלך מורכב שהתבסס על הרעיון כי הצלתו של העם היהודי היא עניין לעתיד ולא להווה בלבד. לימים רעיון זה יתפתח ללקח העיקרי שהפיק בגין ממאורעות השואה: העם היהודי יחדל להתקיים אם לא תהיה לו מדינה יהודית ריבונית. כלומר כדי להבטיח את קיומו של העם, על מנהיגיו להבין מה הן הסיבות לשואה ולהפנים את הלקחים שיופקו ממנה. מנהיגי העם יהיו מי שיבינו את גודל האסון שפקד את העם היהודי ויוכלו לגבש מסד אידאולוגי חדש. מתוך כך ייוסד זרם ציוני פוליטי ומדיני שלא יתבסס על הפרדיגמות שקדמו למלחמת העולם השנייה אלא יעצב פרדיגמות חדשות.¹⁰⁸

סיכום: המרד בבריטים – שלב חדש בהתפתחות הציונות

במאמר זה ביקשתי לשרטט את תהליך שינוי התפיסה והמחשבה של בגין בשנתיים שחלפו למן הגיעו ארצה באביב 1942 ועד הכרזתו על מרד חמוש בבריטים בראשית 1944. בבסיסו של שינוי מכריע זה עמדה הבנתו העמוקה בדבר עוצמתו והיקפו של האסון שפקד את העם היהודי באירופה. מכאן חלה האצה בהתפתחותו האידאולוגית ונולד זרם ציוני חדש. זרם זה התבסס על עקרונות שהאמין בהם גם טרם השואה, אך כעת הם קיבלו משנה תוקף מוסרי ומעשי.¹⁰⁹ הנסיבות באותה עת אילצו אותו לנטוש ערכים קודמים, ערכים שהוא

106 בגין, המרד, עמ' 53.

107 שם, עמ' 53-54. ההדגשות שלי.

108 להרחבה ראו: פלג-עוזיהו, 'מנחם בגין והשואה'.

109 להרחבה על גיבוש עקרונות אלו ועל השפעתם על תפיסתו הביטחונית של בגין ראו: הנ"ל, 'מלחמת בררה מוסרית'.

הקדיש להם את חייו, ובראשם האידאולוגיה של ז'בוטינסקי ונאמנותו האישית לז'בוטינסקי המנהיג ומורה הדרך. פעמים רבות עמדו על שלמות התנועה ועל מקומו הנערץ של מנהיגה. כאשר תפס בגין את ממדיה של השואה, הוא החל למתוח ביקורת גם על דרכה ועל עקרונותיה של הציונות המדינית של ז'בוטינסקי.

ההתפתחות האידאולוגית בתפיסתו של בגין נמשכה גם לאחר מלחמת העולם השנייה. במכתב לשמואל מרלין מ-1946 הזכיר בגין את פעילותם המשותפת עת היו חברים בבית"ר בפולין וטען ללא סייג כי 'המדינה העברית איננה עוד עניין ל"מטרה סופית"; והממשלה העברית איננה עניין לדיונים, כי אם למעשה. ואם כך לא נוכל להסתמך אפילו על הציטטות מכתביו של ר"ב [ראש בית"ר, הוא ז'בוטינסקי] שנכתבו לפני שחל אותו שינוי מהפכני'.¹¹⁰ שינוי מהפכני זה הוא המרד בבריטים ב-1944. לדבריו, המרד שינה את כללי המשחק וקידם את הציונות לשלב חדש - שלב הציונות הצבאית. וכעת, משקרתה קפיצת הדרך ההיסטורית, דבריו ועמדותיו של ז'בוטינסקי כבר אינם תורה קדושה אלא נחלת העבר, הם שייכים לזמנים שקדמו לשואה. בעיני בגין, ז'בוטינסקי התווה את הדרך הרעיונית והביא לשינוי היסטורי בתודעת העם, בעיקר בתודעת צעירי העם, אולם אנשי אצ"ל, אשר פתחו במרד בתחומה של ארץ ישראל, הם שלב חדש בהיסטוריה הציונית ובהתגבשות התנועה הציונית. כך עולה במכתב פרטי לחבר באצ"ל:

בהסבירך את נימוקי 'הציונות המעשית' ו'הציונות המדינית' - אל תזדהה לא עם זו ולא עם זו [...] הייתה תקופה של ציונות מעשית; אחריה באה תקופה של ציונות מדינית; שתיהן לא הצליחו. באה אפוא הסינתזה: ציונות מעשית ומדינית כאחת. אך גם זו לא הצליחה. על כן בא הזמן להקים סינתזה אחרת: של ציונות צבאית וציונות מדינית. הציונות הצבאית [...] הריהי מלחמת שחרור מלווה פעולה מדינית על כל צורותיה [...] לפיכך יש לראות את האבולוציה [...] אבולוציה זו הביאה לידי מלחמת השחרור הטבעית, שלא היה מנוס ממנה, כפי שמלמדת ההיסטוריה של האנושות כולה.¹¹¹

מן הדברים הללו ניכרת בבירור עמדתו של בגין בדבר השלב החדש של הציונות שלאחר ז'בוטינסקי. הוא הגדיר את המעבר לשלב אידאולוגי חדש זה 'אבולוציה רבולוציונרית'.¹¹² השלב החדש נוצר מתוך שאיפתו של העם לשחרר את ארצו מיד השלטון הזר ולשוב אליה. הוא ראה בהנהגתו ובפעולות האצ"ל שלב חדש בציונות והפריד בבירור בין רעיונותיו של ז'בוטינסקי, שהיו המצע להתפתחות השילוב בין הציונות הצבאית לציונות המדינית, ובין העושים במלאכה, כלומר מי שיצאו למרד וחוללו שינוי מהפכני.

110 אלפסי (עורך), האצ"ל, ו, עמ' 89-90.

111 שם, עמ' 82. ההדגשות שלי.

112 שם.

בחבורת פנימית שיועדה לחברי האצ"ל הוסיף בגין לעסוק בסופה של הציונות המדינית וציין כי אבותיה סמכו על העיקרון של "אני נותן על מנת שתתן אתה" ביחסים בין ישראל לבין עמי העולם [...] זה היה הניסיון של הרצל ונורדוי [...] יורשם בשטח המדיניות הציונית – זאב ז'בוטינסקי המשיך בדרך זו והוסיף על התיאוריה של אינטרסים משותפים [...] את" נותן" המיוחד שכרוך בהקמת המדינה העברית בשאר העמים השולטים והמתחרים על שלטונם באזור זה של העולם.¹¹³ הוא טען כי עקב טבח יהודי אירופה אבד הכלח על הציונות המדינית כמו שעוצבה טרם מלחמת העולם השנייה: 'אבל החיים, או יותר נכון המוות הקיבוצי של חלק גדול של עמנו – לימד כי הגויים יכולים להפטר מן "השאלה המעיקה" לאו דווקא על ידי מתן עזרה לפתרונה החיובי אלא על ידי השמדה פיזית של נושאי "השאלה". כך נחרב הבסיס העיקרי, עליו בנתה את תורתה הציונות המדינית הקלאסית.¹¹⁴ הוא קבע כי אמנם ז'בוטינסקי הנחיל את רעיון הכיבוש והמרד, אך השינוי הממשי בדרכה של התנועה הציונית, המדינית והמעשית, התחולל ב'שנות ההשמדה הכללית של עמנו [...] אשר הוכיחו באופן סופי כי אין "הציונות המעשית", הסומכת על תהליכים אובייקטיביים [...] ואין הציונות המדינית הסומכת על "לחץ מוסרי" ועל הסברה מילולית, מסוגלת להביא את העם להשגת מטרותו.¹¹⁵

אמירותיו של בגין בפרסום זה יוצאות דופן בישירותן ובבהירותן: הוא הבליט את היותו מנהיג של זרם חדש בציונות – הציונות הצבאית, וחידד כי הסיבה להחלטתו לייסד ולהוביל זרם זה היא מאורעות השואה ותוצאותיהם. הוא לא ביטל את האידאולוגיה הרוויזיוניסטית בשלמותה, אלא שאב ממנה עקרונות מסוימים וזנח אחרים. הוא כינה מהלך זה התפתחות רעיונית אבולוציונית. הוא לא היסס לתלות את האשמה שמדינה יהודית ריבונית לא קמה קודם לשואה באידאולוגיה הרוויזיוניסטית הקלאסית, ורמז כי עד אז עיוורון כלפי מצבו של העם היהודי אחז בהנהגת התנועה הציונית כולה. הוא סבר כי מאורעות השואה הוכיחו את תפיסתו המוקדמת: אי אפשר לבטוח באומות העולם ובמצפונן – על העם היהודי להתבסס על כוחו בלבד. נראה כי התממשות זו של תפיסותיו וההבנה עד כמה חסרת תקדים ונוראה השואה הם שהביאו אותו לסגת מעמדות הציונות המדינית, שדבק בהן עד חורף 1942, ולהכריז על מרד חמוש בבריטים ולימים גם על זרם ציוני חדש.

בעניין השאלה אם בגין הוא יורשו של ז'בוטינסקי וממשיך דרכו, נראה על פי הדיון לעיל כי התשובה שלילית. אמנם בגין לא ביטל את גישתו של ז'בוטינסקי, אך הוא הבליט בה קווים אידאולוגיים מסוימים ועליהם ביסס את מנהיגותו העצמאית. לפיכך יש לראות בו מנהיג שפנה לדרך נבדלת. חיזוק לטענה זו הוא החלטותיו למרוד בבריטים ולהקים מפלגה נפרדת מזו הרוויזיוניסטית. הוא לא פסל את האידאולוגיה הרוויזיוניסטית בכללותה אלא השתמש בכמה מיסודותיה הרעיוניים, וכך לימים, כאשר הקים בגין את תנועת החרות, המפלגה הפוליטית שבראשה עמד מהקמת המדינה, הוא היה יכול להצהיר כי ז'בוטינסקי

113 שם, עמ' 337.

114 שם. ההדגשה שלי.

115 שם, עמ' 337-338. ההדגשה שלי.

מנחם בגין בשנים 1942-1944: בין ציונות מדינית לציונות צבאית

הוא אביה הרוחני. למרות ההבדל הבולט בדגש האידאולוגי של שני המנהיגים, היחלשותה והיעלמותה המהירה של התנועה הרוויזיוניסטית ככוח פוליטי בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, אפשרו לבגין לשוב ולאמץ את ז'בוטינסקי בבחינת מקור השראה ללא מחאה כלשהי מתומכיו. לסיכום, במאמר זה ביקשתי להראות כי מאורעות השואה חוללו שינוי אידאולוגי יסודי בגישתו של בגין והשפיעו מאוד על החלטותיו לקרוא למרד בבריטים, להנהיג זרם ציוני עצמאי חדש, המושתת על דרך אידאולוגית ששילבה ציונות מדינית וציונות צבאית, ולפתח את עצמו פוליטית ומנהיגותית. בהחלטות אלו אפשר לראות את ראשית עלייתו של בגין לעמדת הנהגה לאומית, שלימים הביאה להיותו אחד המנהיגים החשובים בהיסטוריה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל.